

XV–XIX ASRLAR O‘ZBEK ADABIYOTIDA YASSAVIY AN‘ANALARINING BADIY-ESTETIK TALQINI

Annotatsiya. Mazkur maqolada XV–XIX asrlar o‘zbek adabiyotida Ahmad Yassaviy an‘analarining badiiy-estetik talqini masalasi tadqiq etiladi. Tadqiqotda Yassaviy hikmatlarida ilgari surilgan tasavvufiy-g‘oyaviy qarashlar, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar hamda komil inson konsepsiyasining keyingi davr o‘zbek adabiyotida aks etish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Yassaviy adabiy maktabining mumtoz she‘riyat taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta’siri, tasavvufiy obrazlar, ramzlar va badiiy ifoda vositalarining adabiy jarayondagi o‘rni yoritiladi. Maqolada XV–XIX asrlar adabiy merosida Yassaviy an‘analarining davomiyligi, ularning g‘oyaviy-badiiy transformatsiyasi hamda milliy adabiy tafakkur rivojidagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Ahmad Yassaviy, Yassaviy an‘analari, tasavvuf, hikmat, badiiy-estetik talqin, mumtoz adabiyot, adabiy ta’sir, komil inson, tasavvufiy obraz, adabiy vorisiylik.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЯССАВИЙСКИХ ТРАДИЦИЙ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XV-XIX ВЕКОВ

Аннотация. В статье исследуется вопрос художественно-эстетической интерпретации традиций Ахмада Яссави в узбекской литературе XV–XIX веков. В исследовании анализируются мистико-идеологические воззрения, духовно-нравственные ценности, выдвинутые в пословицах Ясави, а также особенности отражения концепции совершенного человека в узбекской литературе более позднего периода. Освещается также влияние Ясавийской литературной школы на развитие классической поэзии, роль мистических образов, символов и средств художественной выразительности в литературном процессе. В статье дается научное обоснование преемственности традиций Ясави в литературном наследии XV–XIX веков, их идейно-художественного преобразования и значения в развитии национальной литературной мысли.

Ключевые слова: Ахмад Яссави, традиции Яссави, мистицизм, мудрость, художественно-эстетическая интерпретация, классическая литература, литературное влияние, совершенный человек, мистический образ, литературная преемственность.

ARTISTIC AND AESTHETIC INTERPRETATION OF YASSAVIAN TRADITIONS IN UZBEK LITERATURE OF THE 15th–19th CENTURIES

Annotation. This article examines the issue of the artistic and aesthetic interpretation of Ahmad Yasawi's traditions in 15th-19th century Uzbek literature. The study analyzes the mystical and ideological views, spiritual and moral values, and the reflection of the concept of a perfect person in the Uzbek literature of the later period put forward in Yasavi's wisdom. It also highlights the influence of the Yasawi literary school on the development of classical poetry, as well as the role of mystical images, symbols, and means of artistic expression in the literary process. The article scientifically substantiates the continuity of Yasawi traditions in the literary heritage of the 15th-19th centuries, their ideological and artistic transformation, and their significance in the development of national literary thinking.

Keywords: Ahmad Yasawi, Yasawi traditions, mysticism, wisdom, artistic and aesthetic interpretation, classical literature, literary influence, perfect man, mystical image, literary continuity.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida tasavvufiy ta'limotlar va ular asosida shakllangan adabiy maktablarning o'rni beqiyosdir. Ana shunday yirik ma'naviy-adabiy maktablardan biri Ahmad Yassaviy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning hikmatlari va tasavvufiy qarashlari turkiy xalqlar adabiy tafakkurining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Yassaviy tomonidan asos solingan ma'naviy an'analari nafaqat diniy-tasavvufiy hayotda, balki adabiyot, axloq, estetik tafakkur va madaniyat taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, XV–XIX asrlar o'zbek adabiyotida Yassaviy an'analari turli shakllarda namoyon bo'lib, badiiy tafakkurning yetakchi yo'nalishlaridan biriga aylangan.

XV–XIX asrlar o'zbek adabiyoti tarixida tasavvufiy dunyoqarashning keng yoyilishi, ma'naviy kamolot g'oyalarining rivojlanishi va komil inson konsepsiyasining badiiy talqini alohida o'rin tutadi. Ushbu davrda yaratilgan ko'plab adabiy asarlarda insonning ruhiy poklanishi, nafsni tiyish, Haq ishq, ma'rifat va axloqiy yetuklik kabi masalalar markaziy mavzuga aylangan. Mazkur g'oyalar esa o'z mohiyatiga ko'ra Ahmad Yassaviy ta'limoti va hikmatlaridagi asosiy tamoyillar bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli Yassaviy an'alarining keyingi davr adabiyotidagi davomiyligini o'rganish milliy adabiy meros taraqqiyotining muhim qonuniyatlarini anglash imkonini beradi. Yassaviy adabiy maktabining asosiy xususiyatlaridan biri tasavvufiy g'oyalarni xalqchil va sodda uslubda ifodalashga intilishdir. Bu holat keyingi asrlarda yashab ijod qilgan ko'plab shoirlar asarlarida ham kuzatiladi. Ular tasavvufiy qarashlarni yangi tarixiy sharoit va badiiy-estetik talablar asosida qayta talqin etib, milliy adabiyot rivojiga munosib hissa qo'shganlar. Natijada Yassaviy hikmatlaridagi ma'naviy-axloqiy qarashlar o'zbek mumtoz she'riyati va nasrining muhim g'oyaviy manbalaridan biriga aylangan.

Adabiyotshunoslikda adabiy ta'sir va vorisiylik masalasi badiiy jarayon rivojlanishining muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Har bir adabiy maktab o'zidan keyingi davr ijodkorlariga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi hamda yangi badiiy shakl va mazmunlarning yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Yassaviy an'alarining XV–XIX asrlar o'zbek adabiyotidagi aksini tadqiq etish milliy adabiyot tarixida g'oyaviy-badiiy uzviylik masalasini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Mavzuning dolzarbligi shundaki, Yassaviy merosi turkiy xalqlarning ma'naviy taraqqiyotida muhim o'rin egallagan bo'lsa-da, uning XV–XIX asrlar o'zbek adabiyotidagi badiiy-estetik talqini hamda adabiy ta'sir mexanizmlari hali ham chuqur va kompleks o'rganishni talab etadi. Ayniqsa, tasavvufiy obrazlar tizimi, ramziy ifodalar, ma'rifiy g'oyalar va komil inson konsepsiyasining turli davr adabiyoti namunalari namoyon bo'lish xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda milliy ma'naviy merosni o'rganish, tasavvufiy adabiyot tarixini qayta baholash va uning zamonaviy ma'naviy hayotdagi ahamiyatini aniqlashga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Shu jihatdan Ahmad Yassaviy an'alarining XV–XIX asrlar o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va badiiy-estetik talqinini tadqiq etish nafaqat adabiyotshunoslik, balki ma'naviyatshunoslik va madaniyatshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi XV–XIX asrlar o'zbek adabiyotida Yassaviy an'alarining badiiy-estetik talqinini tahlil qilish, tasavvufiy g'oyalar, ma'naviy-axloqiy qarashlar va komil inson konsepsiyasining adabiy jarayondagi aksini ochib berish hamda Yassaviy adabiy maktabining milliy adabiyot taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'sirini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida Yassaviy merosining o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. XIX asrga kelib g'arbda Ahmad Yassaviyga qiziqish rus, nemis, ingliz, mojar olimlari, sharq dunyosida turk, ozarbayjon, tatar, boshqird, turkman, uyg'ur, qozoq, qirg'iz olimlari tomonidan bir qancha ishlar bajarildi. Jumladan, o'zbek adabiyotida Fitrat "Ahmad Yassaviy", "Yassaviya maktabi shoirlari to'g'risida tekshirishlar", Qosimov B. "Hikmatlar she'riyati", E.Rustamov "Ahmad Yassaviy hikmatlarida tarix va hayot sadosi", Usmonov U, Hoshimxonov M "Turkiston mulking shayx-ul mashoyixi", Haqqulov I. "O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti (g'oyaviylik, izdoshlik, obrazlar olami)", "Islom tasavvufi manbalari" Tuzuvchi, so'zboshi va izohlar muallifi f.f.d. X.Boltaboyev, N.Hasan

“Yassaviylikka doir manbalar va”Devoni hikmat” monografiyasi, Maryam Eshmuhammedova “Yassaviy maktabi shoirlari”, I. Mannopov “Yassaviylik adabiyotining genezisi, takomillashuvi va badiiyati”(DSc), S.Boqirg‘oniy hikmatlari, Barnoxon Murodova “Ubaydullaxon Yassaviyning munosib izdoshi” va bir qator tadqiqotlar e’tiborga molikdir.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda XV–XIX asrlar o‘zbek adabiyotida Yassaviy an’analarining badiiy-estetik talqinini o‘rganishda tarixiylik, ilmiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga tayanildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy, germevistik, komparativ hamda matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Yassaviylik ta’limotining asosiy g‘oyalari, tasavvufiy qarashlar va badiiy-estetik mezonlarning XV–XIX asrlar o‘zbek adabiyoti namunalari aks etish xususiyatlari tahlil qilinib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va adabiy vorisiylik jihatlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda tasavvufiy obrazlar, ramzlar, motivlar va komil inson konsepsiyasining badiiy ifodalanish shakllari qiyosiy tahlil asosida o‘rganildi. Yassaviy an’analarining keyingi davr adabiy jarayonidagi transformatsiyasi, g‘oyaviy-badiiy davomiyligi hamda estetik funksiyasi tarixiy-adabiy yondashuv asosida baholandi. Tahlil davomida umumlashtirish, klassifikatsiyalash va interpretatsiya metodlari yordamida adabiy manbalardagi tasavvufiy unsurlar tizimlashtirildi va ularning milliy adabiy tafakkur taraqqiyotidagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berildi. Natijada Yassaviy an’analarining XV–XIX asrlar o‘zbek adabiyotidagi badiiy-estetik talqini hamda adabiy ta’sir mexanizmlari kompleks yondashuv asosida yoritildi.

Muzokara. O‘zbek mumtoz adabiyotining muhim qatlamlaridan biri — hikmat an’anasidir. Hikmat janri Sharq adabiy tafakkurida axloqiy-falsafiy mazmun, tasavvufiy ramziylik va xalqona ifoda uslubini o‘zida mujassam etgan adabiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Bu an’ananing shakllanishida va mustahkamlanishida Xoja Ahmad Yassaviy va uning maktabi alohida o‘rin tutadi. Yassaviy asos solgan hikmat an’ansi keyingi asrlarda uning izdoshlari orqali uzluksiz davom ettirilib, o‘zbek adabiy tafakkurining muhim manbalaridan biriga aylandi. Hikmatning genezisi (kelib chiqishi) va rivoji, asosan, "bilimdonlik, donishmandlik, aqllilik" ma’nosidan kelib chiqqan bo‘lib, ilohiy vahiy (Qur’on), din, falsafa va ilmiy bilimlar orqali shakllangan, ayniqsa, islom sivilizatsiyasida "Bayt ul-Hikma" (Donishmandlik uyi) kabi markazlarda rivojlanib, inson ruhi, aqli va jamiyat taraqqiyotining asosini tashkil etgan. Lug‘atlarda yozilishicha, hikmat – fikrlash malakasining o‘rta holda bo‘lishi; tadbiiq ila amalga oshuvchi, tajriba bilan erishiladigan to‘g‘ri bilim; to‘g‘ri bajarish, to‘g‘ri bilish va to‘g‘ri so‘zlash; hamma narsaning eng mukammali; hikmat – bilimdonlik, donishmandlik, falsafa, maxfiy sir, aqlu haqiqatga to‘g‘ri keladigan nozik ma’noli qisqa so‘z, masal; ashyoning ahvolidan: zohiriy va botiniy kayfiyatidan bahs etuvchi ilm; axloq va haqiqatga doir, Haqqa muvofiq, foydali va muxtasar so‘z; aql, so‘z va harakatdagi uyg‘unlik; insonning mavjudot haqiqatlarini bilib, xayrli ishlarni qilish sifati, ashyoning ahvolidan, tashqi va ichki kayfiyatlaridan so‘z yuritishdir. Hikmat – aqli komil bilan ilmi oliy, mohiyati anglashilmas sabab va haqiqatdir. U nafaqat nazariy bilim, balki hayotiy tajriba, axloq va ilohiy tushunchalar bilan boyib, Ahmad Yassaviy kabi mutafakkirlar ijodida o‘zining yuksak cho‘qqisiga chiqqan. "Hikmat" so‘zi arabcha bo‘lib, Qur’onda "Kitob" va "Donishmandlik" bilan bog‘liq, Alloh O‘zi xohlaganlarga hikmat beradi deyiladi.

Natijalar. Fitrat ham bu masalani asrimizning boshidayoq dolzarb mavzu sifatida e’tirof etgan. Yassaviy maktabi ko‘p shoirlarni jamlaganini e’tirof etgan holda “bu Yassaviy shoirlarining asarlari bo‘lsun, o‘zlari bo‘lsun haligacha tamoman ma’lum bo‘lmag‘an, tekshirilmag‘an”ligini alohida qayd etadi. Fitrat adabiyot tariximizni davrlashtirar ekan, uchta muhim adabiy siymoni tilga oladi. Uning fikricha, o‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida uchta adabiy maktab faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ulardan birinchisi Ahmad Yassaviy, ikkinchisi Alisher Navoiy va uchinchisi Amir Umarxon adabiy maktablardir. Yassaviy maktabining boshqa maktablardan farqi, uning xonaqoh, ya’ni “ibodat adabiyoti” bo‘lganligidir. Hikmat an’anasining nazariy-estetik asoslari quyidagicha: Hikmat — so‘zining lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra donolik, chuqur ma’no, hayotiy haqiqatni ifodalovchi hikmatli fikrni anglatadi. Adabiy termin sifatida esa hikmat tasavvufiy g‘oyalar, axloqiy pand-nasihat, ma’rifiy qarashlarni she’riy shaklda ifodalovchi janrdir. Hikmat so‘zining ma’nosi ba’zi Qur’on tafsirlarida sobitqadamlik, ya’ni so‘z va amalning birligi sifatida

talqin qilinadi. «U O'zi istaganga hikmat (foydali bilim) beradi» oyatining tafsirida kengroq ifodalanadi.

Hikmatlarning asosiy xususiyatlari tasavvufiy mazmun ustuvorligi, komil inson g'oyasini targ'ib etish, xalq tiliga yaqin sodda poetik shakl, ramziy va ishoraviy obrazlilik. Bu belgilar hikmatni nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida ham ahamiyatli qiladi. O'zbek adabiyotida hikmat an'anasining to'liq shakllanishi Ahmad Yassaviy nomi bilan bog'liq. Yassaviy "Hikmat" deb nomlangan she'rlari bilan o'zbek tasavvuf adabiyotiga asos soldi. Keyinchalik bu she'rlar "Devoni hikmat" nomi bilan jamlanib, yozma adabiyot mulkiga aylantirildi. "Islomiyat ruhi ko'hna xalq she'riyati unsurlari – milliy she'r shakli va vazni vositasida ifodalangan ilk badiiy asar bo'lganligi sababli "Devoni hikmat"ni turkiy tasavvuf adabiyotining eng qadimgi va muhim obidasi deb hisoblash zarur". Uning ushbu asari hikmatni mustaqil adabiy shakl darajasiga ko'tardi. Yassaviy hikmatlarining asosiy g'oyalari ilohiy ishq, nafsni tiyish, riyozat va sabr, ma'naviy poklanish masalalariga qaratilgan. Yassaviy hikmatlarining muhim xususiyatlari xalqona va sodda til, og'zaki ijroga moslik, tasavvufiy va didaktik mazmun uyg'unligi, turkiy adabiy til taraqqiyotiga xizmat qilishidadir. Shu jihatdan, Yassaviy hikmatlari nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ahmad Yassaviydan keyin hikmat an'anasi uning izdoshlari ijodida davom etdi. Xususan, Sulayman Boqirg'oniy (Hakim Ota), Zangi Ota, Sadr ota asarlarida hikmat tasavvufiy mazmun bilan boyitildi. Bu maktab vakillari hikmatni xalq ongiga yanada yaqinlashtirdi, tasavvufiy g'oyalarni sodda badiiy shaklda ifodaladi, turkiy tilning adabiy imkoniyatlarini kengaytirdi. Yassaviy maktabi hikmatni xalq ma'naviyatining uzluksiz an'anasiga aylantirdi. Xoja Ahmad Yassaviy (XII asr) hikmat an'anasining asoschisi sifatida turkiy tasavvuf adabiyotiga mustahkam poydevor qo'ydi. Uning "Devoni hikmat" asari hikmat janrining klassik namunasi bo'lib, unda islomiy tasavvuf g'oyalari turkiy xalq ongiga mos, sodda va ta'sirchan uslubda ifodalangan.[4] Yassaviy hikmatlarida ilohiy ishq va ma'rifat yo'li, nafsni poklash va riyozat, banda va Haq munosabati, insoniy kamolot masalalari asosiy g'oyaviy yo'nalishni tashkil etadi. Shu jihatdan Yassaviy hikmatlari o'zbek adabiyotida tasavvufiy, ma'rifiy she'riyatning milliy shakllanishiga xizmat qilgan. Yassaviy maktabining muhim xususiyati — ustoz-shogird an'anasi asosida shakllangan izdoshlik tizimidir. Yassaviydan keyingi davrda uning shogirdlari va ruhiy izdoshlari hikmat an'anasini davom ettirdilar. Yassaviy maktabi izdoshlari hikmatlarni ko'paytirish va og'zaki-yozma tarzda tarqatish, tasavvufiy g'oyalarni mahalliy madaniy muhitga moslashtirish, hikmat poetikasini saqlagan holda mavzu va obraz doirasini kengaytirish orqali bu an'anani rivojlantirdilar. Masalan, Sulaymon Baqirg'oniy (Hakim ota) ijodida Yassaviy ta'limoti davom ettirilib, hikmatlarda axloqiy-tarbiyaviy ohang yanada kuchaydi. Bu hol hikmat an'anasining vaqt o'tishi bilan mazmunan boyib borishini ko'rsatadi.

Yassaviy maktabi orqali shakllangan hikmat an'anasi keyingi asrlarda o'zbek mumtoz adabiyotida tasavvufiy she'riyatning muhim tarkibiy qismi bo'lib qoldi. Hikmat janri xalqona did va adabiy tafakkurga yaqinligi, ma'naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatidagi roli, tasavvufiy va badiiy tafakkur sintezini ifodalashi bilan adabiy jarayonda barqaror mavqega ega bo'ldi. Hikmat va hikmatnavislik an'anasi bilan birgalikda mumtoz adabiyotimizga yangi hikmat janri kirib keldi. Hikmat an'anasi o'zbek adabiyotida nafaqat mustaqil janr sifatida, balki keyingi mumtoz she'riyat, tasavvufiy lirika va pandnasihat adabiyotiga g'oyaviy asos bo'lib xizmat qildi. Xoja Ahmad Yassaviy targ'ibot vositasi sifatida she'riyatni tanlar ekan, arab, fors tasavvuf adabiyotiga taqlid qilmadi, balki "hikmat" deb atalgan yangi she'riy janrga asos soldi. Hikmat janri qadimgi turkiy she'riyat shakli (she'r tuzilishi, vazni, qofiyasi) hamda ijro xususiyatlari asosida yuzaga keldi. Ma'lumki, M. Koshg'ariyning «Devonu lug'otit-turk» asarida miqdor jihatidan eng ko'p "kug" nomli she'riy shakl va vaznga oid namunalar keltirilgan. Bu esa xalq orasida ancha mashhur bo'lganligi hamda keng qo'llanganidan dalolat beradi. Ahmad Yassaviy o'z hikmatlarining ma'lum bir qismini ana shu vaznda ifoda etdi.

Xoja Ahmad Yassaviy vafotidan so'ng yassaviya an'alarini targ'ib qilishda uning xalifalari muhim rol o'ynadi. Xoja Ahmad Yassaviyning ilk xalifasi ustози Arslonbobning o'g'li Mansur ota (vaf. 1197-98)dir. Mansur Otadan so'ng uning o'rniga o'g'li Abdumalik ota, undan

so'ng esa uning o'g'li Toj xoja shayxlik vazifasini bajaradi. Ikkinchi xalifasi Said ota (vaf. 1218-19) asli xorazmlik bo'lib, u haqda ko'p ma'lumot saqlanib qolmagan. Uchinchi xalifasi Sulaymon Hakim ota bo'lgan. O'zbek tasavvuf adabiyoti yassaviylik tariqati bag'rida dunyoga keldi. Shuning uchun professor Abdurauf Fitrat bu hodisani "yassaviylik adabiyoti", "xonaqoh adabiyoti", deya nomlagan edi. Shuning uchun Abdurauf Fitrat – birinchi o'zbek yassaviyshunosi, degan e'tirofga loyiq. Uning "Devoni hikmat" tili, uslubi, Xoja Ahmad Yassaviyning ta'sirida hikmat maktabining davom etganligi haqidagi fikrlari yassaviyshunoslik sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun zamin tayyorladi.

Bugungi adabiyotshunoslikda hikmat an'anasi va Yassaviy maktabi izdoshlari ijodi tarixiy-tipologik, tasavvufiy-falsafiy, filologik-poetik yondashuvlar asosida tadqiq etilmoqda. Tadqiqotlarda hikmat janri o'zbek adabiy tafakkurining milliy ildizlari, ma'naviy merosi va axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim adabiy hodisa sifatida baholanmoqda. Ahmad Yassaviy ijodi ta'sirida hikmatnavislik an'anasining paydo bo'lishi, XII asrdan XIX asrgacha tadrijiy davom etganligi hikmatnavis shoirlar ijodi asosida isbotlangan tadqiqot ham mavjud. Abdurauf Fitrat "Chig'atoy adabiyoti" deb nomlangan tadqiqotida XIII-XVI asrlar o'zbek adabiyotini shu nom bilan ataydi, uni uch qismga ajratadi: doston adabiyoti, yassaviylik adabiyoti, saroy adabiyoti. Ahmad Yassaviydan so'ng uning ta'sirida davom etgan adabiy yo'nalishni "yassaviylik adabiyoti" deb ataydi. Ma'lumki, Xoja Ahmad Yassaviydan so'ng u boshlab bergan uslub va ruhda hikmat aytish an'anasi paydo bo'ldi. O'zbek tasavvuf adabiyoti tarixidagi muhim hodisalardan biri bo'lgan hikmatnavislik maktabi shakllandi hamda bu an'ana XIX asrgacha o'nlab shoirlar tomonidan davom ettirildi.

Turk olimi F. Ko'prulizoda o'zining "Turk adabiyotida ilk mutasavvuf" nomli kitobida Ahmad Yassaviyning manqibiy va tarixiy hayoti, tariqati, xalifalari, "Devoni hikmat" asari va uning ta'sir ko'lamiga doir fikr-qarashlari o'z aksini topgan. Asarning "Yassaviy va uning izdoshlari" deb nomlangan bo'limida "buyuk pir"ga ergashib hikmat yozgan Sulaymon Boqirgoniy, Qul Shamsiddin, Xudoydod, Iqoniy, Qul Ubaydiy, Faqiriy, Bayzo, Behbudiy, Shuhudiy, Qul Sharifiy, G'ado, G'azzoliy, Tufayliy, Qosim, Mashrab, Xuvaydo singari O'rta Osiyolik shoirlar nomini tilga oladi.

Xulosa qilib aytganda, XV–XIX asrlar o'zbek adabiyoti taraqqiyotida Ahmad Yassaviy asos solgan tasavvufiy-adabiy an'analar muhim o'rin egallagan. Yassaviy hikmatlarida ilgari surilgan ma'rifat, komil inson, Haq ishq, nafsni poklash, sabr-qanoat va axloqiy yetuklik g'oyalari keyingi davr adabiy jarayonining g'oyaviy-badiiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bu an'analar o'zbek mumtoz adabiyotining mazmun-mohiyatini boyitib, milliy adabiy tafakkurning shakllanishi va takomillashuvida muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari Yassaviy an'analari XV–XIX asrlar davomida turli tarixiy sharoitlar va adabiy muhitlarda yangi badiiy-estetik talqinlar bilan boyiganligini ko'rsatadi. Tasavvufiy obrazlar, ramziy ifodalar, irfoniy qarashlar hamda ma'naviy kamolotga da'vat etuvchi g'oyalar adabiyotning yetakchi mavzularidan biri sifatida rivojlangan. Natijada Yassaviy maktabiga xos bo'lgan xalqchilik, ma'rifatparvarlik va insonparvarlik tamoyillari keyingi asrlar adabiyotida ham o'zining badiiy qiymatini saqlab qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. Ikkinchi jild. –B.180.
2. Fitrat. Yassaviy maktabi shoirlari to'g'risida tekshirishlar. Maorif va o'qitguchi jurnali. 1928
3. N.Hasan. Yassaviylik doir manbalar va "Devoni hikmat" Filol.fan. dok...diss. T. – 2017. –B. 26
4. M.Eshmuhammedova. "Yassaviy maktabi shoirlari" maqolasi. . www.journal.fledu.uz
5. N.Hasan. Yassaviylik doir manbalar va "Devoni hikmat" monografiya. T. – Akademnashr. 2012. –B. 145
6. I.Mannopov. Yassaviylik adabiyoti genezisi va badiiyati filologiya fanlari doktori diss. Farg'ona, 2024 . –B. 22 -78